

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته اندیشه سیاسی در اسلام

عنوان:

تحلیل گفتمانی اندیشه سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه در ارتباط با دیدگاه

سیاسی امام خمینی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر فوزی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر انصاری

پژوهشگر:

سعید نریمان

سال تحصیلی: اردیبهشت 90

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره: ۵۲/۱۳/۵۳
تاریخ: ۱۳۹۰/۲/۲۴
پیوست:

باسمه تعالی
صور تجلیسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جللیسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

آقای سعید نریمان دانشجوی رشته اندیشه سیاسی در اسلام

تحت عنوان: «تحلیل گفتمانی اندیشه سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه در ارتباط با دیدگاه امام خمینی (س)»

در تاریخ ۱۳۹۰/۲/۲۴ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه عالی امتیاز: ۱۹ (نوزده) دفاع مجدد مردود
قبول مشروط با درجه: (با اصلاح) امتیاز: مرجع تأیید نهایی:

شرح اصلاحات مورد نیاز:

۱-
۲-

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از ۱۴ به بالا

۱- قبول با درجه عالی ۱۹-۲۰ ۳- قبول با درجه خوب ۱۶-۱۷/۹۹

۲- قبول با درجه بسیار خوب ۱۸-۱۸/۹۹ ۴- قابل قبول ۱۴-۱۵/۹۹

ب) مردود کمتر از ۱۴

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	جناب آقای دکتر یحیی فوزی	رئیس	
۲- استاد مشاور:	جناب آقای دکتر منصور انصاری	استاد مشاور	
۳- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر نورالله قیصری	دکتر ناظر	
۵- استاد ناظر:	جناب آقای دکتر ناصر جمالزاده	دکتر ناظر	

امضاء: مدیر گروه
تهران: خیابان فردوسی شمالی، ابتدای خیابان شهید تقوی (کوشک) پلاک ۵۲، تلفن ۴-۶۶۷۴۴۰۹۰ و ۷-۶۶۷۴۳۰۴۳، شماره: ۶۶۷۴۲۸۲۵
وب سایت اینترنتی: www.ri-khomeini.com پست الکترونیک: info@ri-khomeini.com صندوق پستی: ۱۱۴۵۵-۱۳۷ کد پستی: ۱۱۴۵۶۸۹۳۳۸

سپاسگذاری

این پژوهش مرهون راهنمایی، مشاوره و مساعدت اساتید ارجمندی است که از همگی آنها سپاس ویژه‌ام را اعلام می‌دارم. از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر یحیی فوزی که در طول نگارش این متن همواره از راهنمایی‌های ارزشمندشان بهره برده‌ام، همچنین استاد گرانقدر جناب آقای دکتر منصور انصاری که زحمت مشاوره این رساله را متقبل شده و با مشاوره‌های دقیق خود در نگارش این پایان‌نامه یاری رساندند. و از دیگر اساتید پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی به خصوص جناب آقای دکتر نورالله قیصری که با نظرات گرانقدرشان مرا مرهون راهنمایی‌های خود قرار داده‌اند، صمیمانه سپاسگذارم.

چنانچه نکته‌ی تازه‌ای در این پژوهش مطرح شده‌باشد و مورد توجه اهل نظر قرار گیرد، بدون تردید وامدار مساعدت اساتید بزرگواری است که در طول این پژوهش از نظرات راهگشای آنها بهره برده‌ام. توفیق و سربلندی همگی را آرزوی دارم.

جا دارد تا در این مرقومه از زحمات پدرم که مهربانانه پشتیبان این حقیر بوده و همسر فداکارم که همواره در سختی‌های کنار من بوده است تشکر و قدردانی کنم.

چکیده

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: اندیشه سیاسی در اسلام
عنوان پایان نامه: تحلیل گفتمانی اندیشه سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه در ارتباط با دیدگاه امام خمینی
نام و نام خانوادگی دانشجو: سعید نریمان
استاد راهنما: دکتر یحیی فوزی
استاد مشاور: دکتر منصور انصاری
تاریخ شروع پایان نامه: مهر 88
تاریخ اتمام پایان نامه: اردیبهشت 90
<p>چکیده:</p> <p>هدف اصلی این پژوهش توصیف گفتمان سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه و نسبت‌سنجی آن با گفتمان سیاسی امام خمینی بر اساس نظریه تحلیل گفتمان می‌باشد. بدین منظور سؤال اصلی این رساله چستی گفتمان سیاسی جامعه مدرسین در دهه شصت و چگونگی نسبت آن با گفتمان سیاسی امام خمینی است.</p> <p>برای پاسخ به سؤال فوق ابتدا به گونه‌شناسی گفتمانهای موجود در سپهر سیاسی دهه شصت ایران و تعیین جایگاه گفتمان جامعه مدرسین در میان آنها پرداخته شده است. پس از آن بر اساس چارچوب نظری بحث شده، مولفه‌های گفتمان سیاسی امام خمینی، دال مرکزی این گفتمان و دالهای شناور آن تبیین گردید. بر اساس یافته‌های این پژوهش حکومت ولایی دال مرکزی گفتمان امام خمینی می‌باشد که نظریه ولایت فقیه با مشروعیت الهی و پیوند وثیق دین با سیاست از مولفه‌هایی هستند که دال مرکزی این گفتمان را تقویت می‌کند.</p> <p>در فصل نهایی با استفاده از بیانیه‌های جامعه مدرسین دال مرکزی این گفتمان تبیین شده و یک نسبت‌سنجی میان دال مرکزی و دالهای شناور گفتمان جامعه مدرسین با دالهای گفتمان سیاسی امام خمینی صورت گرفته است. در نهایت خروجی این رساله منتج به این نظر شد که بین این دو گفتمان شباهتهای زیادی وجود دارد و در واقع گفتمان سیاسی جامعه مدرسین همواره مروج و موید گفتمان سیاسی امام خمینی است، با این وجود در حوزه اختیارات ولی فقیه و میزان اختیارات دولت اسلامی و همچنین مالکیت خصوصی و ... دارای اختلاف نظر می‌باشند که این اختلاف ناشی از اختلاف در مبانی فقهی است و این مساله خود نشانگر باز بودن باب اجتهاد در فقه سیاسی شیعه است.</p> <p>کلید واژه: جامعه مدرسین حوزه علمیه، امام خمینی، تحلیل گفتمان، گفتمان سیاسی، ولایت فقیه.</p>

الخلاصة

المرحلة الدرايسه: ماجيستر
الفرع الدرايسى: الفكره السياسيه فى الاسلام
موضوع الرساله: تحليل الحوار السياسى لدى جامعه المدرسين للحوزه العلميه و تبين النسبه بين هذا الحوار و الحوار السياسى لدى الامام الخميني (رحمة الله عليه)
الطالب: سعيد نريمان
الاستاذ المشرف: الدكتور يحيى فوزى
الاستاذ المشرف المساعد: الدكتور منصور انصارى
تاريخ بدايه الرساله: شوال 1330
تاريخ انها الرسال: جمادى الاولى 1332
<p>الخلاصة</p> <p>إن الهدف الرئيسي الذي تركز عليه هذه الأطروحة هو توصيف الحوار السياسي لدى جامعه المدرسين للحوزه العلميه و تبين النسبة بين هذا الحوار و الحوار السياسى لدى الامام الخميني (رحمة الله عليه) بناءً على نظرية « تحليل الحوار » . على هذا الأساس يكون السؤال الرئيسي الذي تجيب عنه هذه الأطروحة: ما هو الحوار السياسى لدى جامعه المدرسين ؟ و كيف تكون النسبة بينه و بين الحوار السياسى لدى الامام الخميني (ره)؟</p> <p>للإجابة عن هذا السؤال بدأنا بدراسة حول معرفة الأنواع المختلفة للحوار في المجتمع السياسى الإيرانى خلال الستينيات و تبين مكانة الحوار لدى جامعه المدرسين. ثم قمنا بتبیین عوامل الحوار السياسى لدى الإمام الخميني (ره) كالعامل الأصلي لهذا الحوار و عوامله الفرعية .</p> <p>بناءً على ما حصلنا عليه في هذه الأطروحة، العامل الأصلي للحوار لدى الإمام الخميني (ره) هي الحكومة المبنية على الولاية، فنظرية ولاية الفقيه و العلاقة الوثيقة بين الدين و السياسة من العوامل التي تقوي العوامل الأصلية لهذا الحوار. في الفصل الأخير لهذه الأطروحة قمنا بتبیین العامل الأصلي لهذا الحوار مرتكزين على بيانات جامعه المدرسين و خطاباتهم و تبیین العلاقة بين العامل الأصلي و العوامل الفرعية للحوار لدى جامعه المدرسين و بين عوامل الحوار لدى الإمام الخميني (ره).</p> <p>و في الختام حصلنا على أن هناك أمور متشابهة كثيرة بين هذين الحوارين و أن الحوار السياسى لدى جامعه المدرسين كان ولا يزال يروج الحوار السياسى لدى الإمام الخميني (ره) و يؤيدها، و إن كان هناك خلاف بين هذين الحوارين يكون خلافاً في المبادئ الفقهيّة. فهذا الأمر يمثل لنا انطلاق الفقه الإسلامى الشيعى و مسأله الاجتهاد.</p> <p>الكلمات الرئيسية: جامعه المدرسين للحوزه العلميه – الإمام الخميني (ره) – تحليل الحوار السياسى – ولاية الفقيه .</p>

Abstract
Islamic revolution & Imam Khomeini institute

Education level: Master's degree
Field of study: political Thought in Islam
Thesis title: discourse analysis of political thought among teacher's society of religious educational centers (Jamme Modarssin Hawzah Elmieh) related to Imam Khomeini viewpoint.
Student's name & surname: Mr. Saeed Nariman
Supervisor: Dr. Yahya Fouzi
Advisor: Dr. Mansour Ansari
The thesis' start date: September, ۲۰۰۹
The thesis' ending date: May, ۲۰۱۱
Abstract: <p>The main objective of this survey is to describe the political discourse of teacher's society of religious educational centers (Hawzah Elmieh) and measuring its relation with the political discourse of Imam Khomeini based on the discourse analysis theory. So the main question of this thesis is the essence of political discourse of teacher's society and the way of its relation with political discourse of Imam Khomeini.</p> <p>To answer the above question, we first have addressed the typology of available discourse in political area in Iran of the ۶th decade and have determined the discourse position of teacher's society.</p> <p>Then the factors of Imam Khomeini's political discourse, the nodal point of that discourse and its floating nod were determined based on the discussed theoretical framework. Based on the findings of this survey, the Velayi government is the nodal point of Imam Khomeini's discourse that the Velayat Faghih with divine legitimacy and the steady relation between the politics and religion are among factors that reinforce the nodal point of this discourse.</p> <p>In the final chapter using the statements of teacher's society the nodal point of this discourse have determined, and the relationship between nodal point and floating nod of the discourse of teacher's society was measured and then it was compared to Imam Khomeini's political discourse. Finally we resulted that there are many similarities between these two discourses and actually the political discourse of the teacher's society have always promoted and confirmed the Imam Khomeini's political discourse, and because there is a difference between these two discourses caused by the difference in jurisprudence fundamental that is indicative of open doors of Ijtihad in political jurisprudence.</p> <p>Key words: teacher's society of religious educational centers (Hawzah Elmieh), Imam Khomeini, discourse analysis, political discourse, Velayat Faghih.</p>

فهرست اجمالی

1	کلیات بحث
8	1- چارچوب نظری
29	2- گونه شناسی گفتمانهای سیاسی دهه 60 و جایگاه جامعه مدرسین در بین آنها
90	3- مروری بر مولفه های گفتمان سیاسی امام خمینی
126	4- تحلیل گفتمان سیاسی جامعه مدرسین در دهه 60 و نسبت آن با گفتمان سیاسی امام خمینی
200	5- مروری بر مباحث مطرح شده و نتیجه گیری

فهرست تفصیلی

5	<u>کلیات بحث</u>
8	<u>1- فصل اول</u>
8	1-1- مفهوم گفتمان
13	1-2- نظریه های گفتمان
15	1-2-1- نظریه زبانی سوسور
18	1-2-2- فوکو: دو رویکرد به گفتمان
20	1-2-3- نظریه گفتمان لاکلائو و موفه و اجزای آن
23	1-3- روش تحلیل گفتمانی
25	1-4- نظریه گفتمان و مطالعه اندیشه سیاسی
26	1-5- چارچوب نظری تحقیق
29	<u>فصل دوم</u>
29	<u>2- گونه شناسی گفتمانهای سیاسی دهه 60 و جایگاه جامعه مدرسین در بین آنها</u>
30	2-1- گفتمان مارکسیسم
30	2-1-1- حزب توده
34	2-1-2- سازمان های چریکهای فدایی خلق ایران
38	2-2- گفتمان ملی گرا
38	2-2-1- جبهه ملی
40	2-3- گفتمان اسلام سیاسی چپ:
40	2-3-1- سازمان مجاهدین خلق
44	2-4- گفتمان اسلام سیاسی لیبرال
45	2-4-1- نهضت آزادی ایران
47	2-4-2- حزب خلق مسلمان
48	2-5- گفتمان اسلام سیاسی – فقاهتی :
51	2-5-1- سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی

56	2-5-2 : مجمع روحانیون مبارز
60	3-5-2 حزب جمهوری اسلامی
63	4-5-2 جمعیت مؤتلفه اسلامی
67	5-5-2 جامعه روحانیت مبارز تهران
71	6-5-2 جامعه مدرسین
71	1-6-5-2 تاسیس و شکل گیری
76	2-6-5-2 مهم ترین اقدامات سیاسی و حوزوی جامعه
81	3-6-5-2 جامعه مدرسین و مرجعیت
83	4-6-5-2 جامعه مدرسین و مجلس خبرگان
85	5-6-5-2 جامعه مدرسین و انتخابات ریاست جمهوری
87	6-6-5-2 جامعه مدرسین و انتخابات مجلس شورای اسلامی

90 **فصل سوم**

90 **3- مروری بر مولفه های گفتمان سیاسی امام خمینی**

90	3-1-1 مقدمه
91	3-2-1 دال مرکزی گفتمان امام
94	3-2-1-1 رابطه دین و سیاست
97	3-2-2-2 ضرورت تشکیل حکومت اسلامی
99	3-2-3 ولایت فقیه
101	3-2-4 مشروعیت الهی حاکم دینی و مقبولیت مردمی وی
102	3-3-1 دالهای شناور
103	3-3-1-1 نقش و جایگاه مردم
105	3-3-2 آزادی
107	3-3-3 عدالت اجتماعی
109	3-3-4 صدور انقلاب
109	3-3-5 قانون گرایی
110	3-3-6 روحانیت
114	3-3-7 مستضعفان
115	3-3-8 فلسطین
116	3-3-9 ناسیونالیسم و مرز جغرافیایی
119	3-3-10 زن و جایگاه اجتماعی زن
121	3-3-11 دانشگاه

4- تحلیل گفتمان سیاسی جامعه مدرسین در دهه 60 و نسبت آن با گفتمان سیاسی امام خمینی

127 1-4- گفتمان جامعه مدرسین در ارتباط با دال مرکزی امام

127 1-1-4- رابطه دین و سیاست

132 2-1-4- حکومت اسلامی به عنوان حکومت قانون اسلام

136 3-1-4- ولایت فقیه

142 4-1-4- اختیارات ولی فقیه

151 5-1-4- مشروعیت الهی حاکم دینی و مقبولیت مردمی وی

155 گفتمان جامعه مدرسین در ارتباط با دالهای شناور در اندیشه امام

155 2-4- مسایل اجتماعی و فرهنگی

157 1-2-4- روحانیت

161 2-2-4- علم، دانشگاه و دانشجو

165 3-2-4- مطبوعات و حدود آزادی آن

167 4-2-4- زن و جایگاه زنان در نظام اجتماعی

171 3-4- مسایل سیاسی

171 1-3-4- آزادی

173 2-3-4- ناسیونالیسم و مرز جغرافیایی

175 3-3-4- سیاست خارجی نظام سیاسی اسلام

180 1-3-3-4- صدور انقلاب

181 2-3-3-4- مساله فلسطین و جهان اسلام

183 4-3-4- قانون گرایی

186 5-3-4- مفهوم وحدت

189 6-3-4- مشارکت سیاسی

191 4-4- مسایل اقتصادی

192 1-4-4- مالکیت خصوصی

194 2-4-4- اصلاحات ارضی

196 3-4-4- تعاونی‌ها

200 5- مروری بر مباحث مطرح شده و نتیجه گیری

کلیات بحث

بیان مسأله :

با به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی و نقش اساسی امام خمینی در این رویداد بزرگ قرن 20، حضور نهاد روحانیت در امور حکومتی بعد از انقلاب ناگزیر به نظر می‌رسید وجود اتفاقات جدید و مسایل حکومتی ارایه نظریات نوینی مبتنی بر فقه سیاسی شیعه را می‌طلبید و در خلال این وقایع نظریات فقهای شیعی برای برون رفت از این مشکلات و به سامان کردن امور مملکتی تا حدودی متفاوت بوده است که این اختلاف نظرها منجر به بوجود آمدن خرده گفتمانهای درون گفتمان اسلام فقهاتی شد. یکی از این خرده گفتمانها که دارای پیشینه قوی هم در بعد ساختارحوزه و هم در مبارزات انقلاب است جامعه مدرسین قم می‌باشد این تشکل که عمده موسسان آن از شاگردان حضرت امام میباشند و یکی از دلایل اصلی تشکیل آن سامان بخشی به مبارزات انقلابیون متدین و حمایت از اندیشه های حضرت امام بوده است در بعد از انقلاب در طول زمان با برخی نظرات هم کیشان خود در امور حکومتی مخالف بوده اند از آنجایی که این تشکل همواره درراس هرم قدرت و ساختارهای سیاسی نظام یا حضور مستقیم (قوه قضایی ، شورای نگهبان ، مجلس خبرگان رهبری ،ساختارنهاد حوزه) و یا تاثیر مستقیم (مجلس و قوه مجریه) دارد واکاوی آرا و دیدگاههای سیاسی این تشکل به درک بهتر ساختار سیاسی نظام و مبانی نظری درگیری ها و اختلافات درون گفتمان اسلام فقهاتی کمک شایانی می‌کند.

ضرورت و اهمیت موضوع:

اعضای جامعه مدرسین عمدتاً از شاگردان امام می‌باشند و در ترویج اندیشه امام خمینی در قبل از انقلاب تاثیر بسزایی داشته اند و همچنین این تشکل یکی از تشکلهای بسیار تاثیر گذار در تحولات فکری و سیاسی بعد از انقلاب بوده و در تثبیت گفتمان اسلام فقهاتی با دال مرکزی ولایت فقیه نقش قابل توجهی داشتند، از آنجایی که تاکنون رساله‌ای مجزا در باب آرا و دیدگاههای سیاسی جامعه مدرسین قم به رشته تحریر در نیامده است انجام چنین تحقیقی ضروری به نظر می‌رسد.

سوالات اصلی و فرعی پژوهش:

سؤال اصلی

مولفه های گفتمان سیاسی جامعه مدرسین چه نسبتی با مولفه های گفتمان سیاسی امام خمینی در دهه 60 دارد؟

سوالات فرعی

1. جایگاه جامعه مدرسین در بین گفتمانهای سیاسی مختلف دهه 60 چیست؟
2. مولفه های مهم گفتمان سیاسی امام خمینی چه مولفه های می باشد؟
3. مولفه های مهم گفتمان سیاسی جامعه مدرسین چه مولفه های می باشد؟

مبانی نظری :

در این رساله با استفاده از گفتمان لاکلائو و موفه در پی تعریف و توصیف گفتمان سیاسی جامعه مدرسین و ارتباط آن با گفتمان امام خمینی می باشیم.

فرضیه های اصلی و فرعی پژوهش:

گفتمان سیاسی جامعه مدرسین در دهه 60 هر چند مبلغ و مروج گفتمان امام می باشد و دال مرکزی مشابهی دارند اما در بعضی از مولفه های سیاسی مانند گستره اختیارات ولی فقیه، گستره دخالت دولت در اقتصاد، دامنه قانون گذاری مجلس، نحوه تطبیق قوانین با فقه سنتی و ... دارای اختلاف نظر بوده که ناشی از اجتهاد متفاوت آنها در این عرصه ها می باشد.

پیشینه و سوابق پژوهش:

کار جدی و مجزایی در این زمینه صورت نگرفته است و تنها یک کتاب 8 جلدی با عنوان جامعه مدرسین از آغاز تا کنون تالیف شده است که این کتاب بیشتر در حکم یک مرجع می باشد. جلد اول کتاب، شامل چهار فصل است و فعالیتهای جامعه مدرسین را در فاصله سالهای 1341 تا 1357 بررسی می کند. جلد دوم کتاب، به فعالیتهای جامعه مدرسین در سالهای پس از پیروزی انقلاب تا سال 1384 اختصاص دارد. در بخش اول به مسایل پیرامون اساسنامه و عضوگیری جامعه پس از احیای فعالیتهای آن در سال 1358 پرداخته شده و بخش دوم، حوادث سالهای آغازین حکومت جمهوری اسلامی و وقایع مربوط به حوزه و برخی مراجع وقت را طرح می کند. بخش سوم به نحوه مواجهه مدرسین با چالشهای اقتصادی پرداخته و بیانگر برخی تلاشهای فقهی آنان برای حل مسایل اقتصادی و بویژه تطبیق قوانین اقتصادی با قواعد فقهی است.

در بخش چهارم، تلاشهای جامعه مدرسین در دوره های مختلف مجلس خبرگان مورد توجه قرار گرفته است. در این بخش فهرست نامزدهای مدرسین در دوره های مختلف انتخابات و مواضع و اظهارات آنان در این مورد طرح شده است.

مواضع مدرسین در مورد انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی در سالهای پس از پیروزی انقلاب نیز موضوع بخشهای ششم و هفتم کتاب را تشکیل می دهد. بخش هشتم به همکاریها و روابط جامعه مدرسین با ستاد انقلاب فرهنگی اختصاص دارد. بخش نهم، معرفی تفصیلی نهادها و مؤسسات وابسته به جامعه است و بخش دهم، حوادث مربوط به قائم مقامی رهبری را از نظر می گذراند. جلد سوم کتاب در 600 صفحه، فرد فرد اعضای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم را معرفی می کند.

جلدهای چهارم تا هشتم کتاب به بیانیه های صادر شده از سوی جامعه مدرسین اختصاص دارد. جلد چهارم، حاوی بیانیه های سالهای پیش از انقلاب است. جلد پنجم، بیانیه های سالهای 1358 تا 1360، جلد ششم، بیانیه های سالهای 1362 تا 1368، جلد هفتم بیانیه های سالهای 1369 تا 1376 و جلد هشتم، بیانیه های سالهای 1376 تا 1384 را در بر دارند. منبع اصلی این رساله برای پی بردن به مولفه های گفتمانی جامعه مدرسین بیانیه های موجود در همین کتاب می باشد.

با توجه به مباحث فوق در مجموع می توان گفت این پژوهش، پژوهشی نو و جدید به حساب می آید.

1- فصل اول

1-1- مفهوم گفتمان

مقدمه

انسان‌ها زبان را به منظوره‌ای مختلفی چون انتقال و کسب اطلاعات، بیان احساسات و مواردی از این قبیل به کار می‌برند. از طرف دیگر انسان‌ها به کمک تجربه‌های شخصی خود از محیط بیرون و گفتار دیگران برداشت‌ها و تعبیری حاصل می‌کنند که گاه با واقعیت تطابق دارد و گاه فاصله‌ای در این بین موجود است و همین عدم تطابق برخی تعابیر با واقعیت‌ها باعث می‌شود که از گفت‌وگو بین دو یا چند نفر تعابیر متفاوت، استنباط شود.

وقتی شخصی قطعه‌ای از زبان را می‌خواند یا می‌شنود نه تنها تلاش می‌کند معنای واژه‌ها را بفهمد، بلکه درصدد است که مقاصد نویسنده یا سخنگو را نیز استنباط کند. پاره‌ای از جمله‌ها یا قطعه‌ای از گفتارها را از نظر معنا نمی‌توان فهمید، مگر اینکه انسان بداند چه کسی صحبت می‌کند، درباره چه چیزی یا چه کسی حرف می‌زند، چه زمانی و در چه مکانی مطلب را بیان کرده است.

گفتمان‌ها نه تنها مربوط به چیزهایی است که می‌توانند گفته شوند یا درباره‌شان فکر شود، بلکه درباره این نیز هست که چه کسی، در چه زمانی، و با چه آمریتی می‌تواند صحبت کند. گفتمان‌ها مجسم کننده معنا و ارتباطات اجتماعی است. فوکو اشاره می‌کند که تکیه وی بر گفتمان به گونه‌ای مستقل از زبان و اندیشه، بدین معنا نیست که در مقابل سلطه آن نمی‌توانیم کاری بکنیم. گفتمان‌ها اعمالی هستند که به طور نظام‌مند موضوعاتی را شکل می‌دهند که خود سخن می‌گویند... گفتمان‌ها درباره موضوعات صحبت نکرده و هویت موضوعات را تعیین نمی‌کنند، آنها سازنده موضوعات بوده و در فرآیند این سازندگی مداخله خود را پنهان می‌دارند.¹

1 تاجیک، محمدرضا. 1377. «متن، وانموده و تحلیل گفتمان(2)». مجله گفتمان. سال اول: شماره اول. صص 15.

تحلیل گفتمان، روشی نوین برای پژوهش در متن‌های ارتباطی است که برای شناخت پیام و معنی به کار رفته در پیام‌های ارتباطی کاربرد یافته است. این روش در آغاز تا حد زیادی وامدار زبان‌شناسی بوده است.

در این فصل سعی می‌شود، از طریق مباحث زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی جنبه‌هایی از زبان «این مهم‌ترین وسیله ارتباط آدمیان» تا حدی معرفی شود. برای درک بهتر تحلیل گفتمان و جایگاه آن در علوم انسانی ابتدا به بررسی تعاریف و سیر تاریخی تحلیل گفتمان می‌پردازیم و پس از آن وارد بحث روش‌شناسی خواهیم شد.

تاریخچه تحلیل گفتمان

تحلیل گفتمان که در زبان فارسی به «سخن‌کاوی»، «تحلیل کلام» و «تحلیل گفتار» نیز ترجمه شده است، یک گرایش بین رشته‌ای است که از اواسط دهه 1960 تا اواسط دهه 1970 در پی تغییرات گسترده علمی - معرفتی در رشته‌هایی چون انسان‌شناسی، قوم‌نگاری، جامعه‌شناسی خرد، روان‌شناسی ادراکی و اجتماعی، شعر، معانی بیان، زبان‌شناسی و سایر رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی علاقه‌مند به مطالعات نظام‌مند ساختار و کارکرد و فرآیند تولید گفتار و نوشتار ظهور کرده است. از این گرایش، به دلیل بین رشته‌ای بودن خیلی زود به عنوان یکی از روش‌های کیفی در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان‌شناسی انتقادی استقبال شد.

اصطلاح «تحلیل گفتمان» نخستین بار در سال 1952 در مقاله‌ای از زبان‌شناس معروف انگلیسی زلیک هریس به کار رفته است. زلیک هریس در این مقاله دیدی صورت‌گرایانه از جمله به دست داد و تحلیل گفتمان را صرفاً نگاهی صورت‌گرایانه (و ساختارگرایانه) به جمله و متن برشمرد. بعد از هریس، بسیاری از زبان‌شناسان تحلیل گفتمان را نقطه مقابل تحلیل متن دانسته‌اند.

به اعتقاد این عده تحلیل گفتمان شامل تحلیل ساختار زبان گفتاری - مانند گفت‌وگوها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌ها - و تحلیل متن شامل تحلیل ساختار زبان نوشتاری - مانند مقاله‌ها، داستان‌ها، گزارش‌ها و غیره - است. دیری نگذشت که بعضی از زبان‌شناسان این مفهوم را در معناهای متفاوتی به کار بردند. دسته اخیر معتقد بودند که تحلیل گفتمان بیشتر به کارکرد یا ساختار جمله و کشف و توصیف روابط آن می‌پردازد. به عبارت دیگر تحلیل گفتمان نزد این عده عبارت بود از شناخت رابطه جمله‌ها با یکدیگر و نگرستن به کل آن چیزی که نتیجه این روابط است. مطابق این تعریف، تحلیل گفتمان برخلاف تحلیل‌های سنتی زبان‌شناسانه، دیگر صرفاً با عناصر نحوی و لغوی تشکیل دهنده جمله به عنوان عمده‌ترین مبنای تشریح معنا، یعنی زمینه متن¹ سروکار ندارد، بلکه فراتر از آن به عوامل بیرون از متن،

1 co-text

یعنی بافت موقعیتی¹، فرهنگی، اجتماعی و غیره سروکار دارد. بنابراین، تحلیل گفتمان «چگونگی تبلور و شکل‌گیری معنا و پیام واحدهای زبانی را در ارتباط عوامل درون زبانی [زمینه متن] واحدهای زبانی، محیط بلافصل زبانی مربوطه و نیز کل نظام زبانی) و عوامل برون زبانی [زمینه اجتماعی، فرهنگی و موقعیتی] بررسی می‌کند».²

تعاریف تحلیل گفتمان

در مورد تحلیل گفتمان تعاریف گوناگونی وجود دارد که در ذیل چند تعریف از صاحب‌نظران این زمینه آورده شده است:

یول و براون در کتاب *تحلیل انتقادی گفتمان*، تحلیل گفتمان را این چنین کرده‌اند: تحلیل گفتمان تجزیه و تحلیل زبان در کاربرد است، در این صورت نمی‌تواند منحصر به توصیف صورت‌های زبانی مستقل از اهداف و کارکردهایی باشد که این صورت‌ها برای پرداختن به آنها در امور انسانی به وجود آمده‌اند.³

همچنین شیفرین و استابز چنین گفته‌اند: تحلیل گفتمان می‌کوشد تا نظام و آرایش فرا جمله‌ای عناصر زبانی را مورد مطالعه قرار بدهد و بنابراین واحدهای زبانی نظیر تبدلات مکالمه‌ای یا متون نوشتاری را مورد بررسی قرار بدهد.⁴

وان دایک نیز در پاسخ به این سؤال که گفتمان دقیقاً به چه معنایی است؟ اظهار می‌دارد که «کاش می‌توانستم آنچه را که درباره گفتمان می‌دانم، به شکلی فشرده در تعریفی ساده بگنجانم». او ادامه می‌دهد که متأسفانه مفهوم گفتمان نیز مانند مفاهیمی چون زبان، ارتباط، تعامل، جامعه و فرهنگ مفهومی اساساً مبهم است.⁵

لورنس باردن مؤلف کتاب *تحلیل محتوا*، تحلیل گفتمان را پروژه‌ای نابالغ می‌داند که جنبه نظری پرمدعایی دارد.⁶

مک میلن¹ نیز در مقاله‌ای با عنوان *الفبای تحلیل گفتمان* می‌گوید:

1 context of situation

2 فرکلاف، نورمن. 1379. تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه پیران و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها ص 8

3 همان ص 9

4 همان

5 میر فخرایی، تزا. 1383. فرایند تحلیل گفتمان. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها. ص 7

6 کیا، علی اصغر. 1381. تئوری‌ها و مبانی تحولات تحقیقی رسانه‌ها. فصلنامه پژوهش و سنجش، شماره 32. سال نهم. ص 87

تحلیل گفتمان یک اصطلاح برای مطالعه قسمت اعظم زبان است. به طور کلی شامل تنوع رویکردها و دیدگاه‌های مختلف با روش‌های گوناگون زیادی است. و در جایی دیگر اضافه می‌کند تحلیل گفتمان مجموعه‌ای از روش‌ها و تئوری‌ها برای بررسی زبان و کاربرد زبان در زمینه‌های اجتماعی است.¹

استاب² نیز سه ویژگی برای توصیف تحلیل گفتمان بیان می‌کند که عبارت‌اند از:

1. به عنوان امری که درباره کاربرد زبان فراتر از حدود بیان یک جمله است.

2. امری درباره روابط درونی بین زبان و جامعه است.

3. امری که درباره عامل مؤثر یا ویژگی‌های گفتاری ارتباطات روزمره است.³

او در ادامه می‌گوید اصطلاح تحلیل گفتمان بسیار مهم است. من از این اصطلاح عمدتاً برای اشاره به تحلیل زبان‌شناختی که درباره گفتار یا کلام نوشتاری رخ می‌دهد استفاده می‌کنم. تقریباً این اصطلاح به مطالعه ساختار زبان فراتر از جمله مربوط می‌شود. بنابراین، مطالعه واحدهای زبانی بزرگ‌تر، نظیر گفتمان محاوره‌ای یا متون نوشتاری است.⁴

شیفرین نیز با تکیه بر گستره متنی، تحلیل گفتمان را چنین تعریف می‌کند:

تحلیل گفتمان می‌کوشد تا نظام و آرایش متنی عناصر زبانی را مطالعه کند. بنابراین، واحدهای زبانی نظیر مکالمات یا متون نوشتاری را بررسی می‌کند. بر این اساس تحلیل گفتمان با کاربرد زبان در زمینه‌های اجتماعی به ویژه با تعاملات یا مکالمات میان گویندگان سرو کار دارد.⁵

گفتمان به تلازم گفته با کارکرد اجتماعی یا معنایی آن تعبیر شده است. از این رو تحلیل گفتمان عبارت است از تعبیه ساز و کار مناسب و اعمال آن در کشف و تبیین ارتباط گفته (یا متن) کارکردهای فکری - اجتماعی. در عمل تحلیل گفتمان در صدد کشف و تبیین ارتباط بین ساختار دیدگاه‌های فکری - اجتماعی و ساختارهای گفتمانی است.⁶

1- Macmillan, Katie. 2006. "Discourse Analysis — A Primer":

2 Stubbs

3 Stubbs, Michael. 1983. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford: Basil Blackwell

4 Slembrouck, Stef. 2006. "What is meant by "discourse analysis"?"

[Online: <http://bank.rug.ac.be/da/da.htm#pr>]

5 فرکلاف، نورمن. 1379. تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه پیران و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها ص 9

6 یارمحمدی، لطف‌الله و مجید خسروی نیک. 1382. «شیوه‌ای در تحلیل گفتمان و بررسی دیدگاه‌های فکری - اجتماعی». نامه فرهنگ، شماره 42، ص 173

برشمردن تعاریف گفتمان و تحلیل گفتمان کاری بسیار دشوار است که در فایده‌ی آن نیز جای شبهه است. بی‌فایده‌گی چنین کاری از آن جهت است که تحلیلگران گفتمان بر روی موضوع واحدی کار نمی‌کنند و هریک بنا به حوزه‌ی فعالیت خود تعریفی از گفتمان و به تبع آن تعریفی از تحلیل گفتمان را می‌پذیرند. از این رو احتمال این که بتوان با جمع کردن تعاریف، تعریف واحد قابل اجماعی ارائه کرد، بسیار اندک است. با این وصف بهترین راهبرد آن است که با توجه به زمینه کاربری پژوهش نزدیکترین و کاربردی‌ترین تعریف را از تحلیل گفتمان پذیرفت.

نظریه گفتمان به مثابه نظریه و روش

تحلیل گفتمان به عنوان نظریه و روش، مبتنی بر پساساختارگرایی¹ است. پساساختارگرایی اصطلاحی فراگیر و تا حدودی مبهم است که اجماع چندانی در مورد آن وجود ندارد. اما می‌توان گفت که پساساختارگرایی به معنای حرکتی است که مشخصاً از سال 1968 به بعد، خود را در قالب از دست دادن ایمان به خانواده علوم اجتماعی و سیاسی از جمله زبان‌شناسی سوسوری، ماتریالیسم دیالکتیک، اقتصاد نئوکلاسیک و نظریه نئورئالیست روابط بین الملل نشان می‌دهد. پساساختارگرایان علوم مذکور را به نادیده گرفتن واقعیت از طریق اولویت بخشیدن به تداوم بر تغییر، ساختار اجتماعی بر عاملیت انسانی و اولویت بخشیدن به تعمیم به جای تفصیل متهم می‌کنند.²

ساختارهای گفتمانی

کانون توجه تفکر پساساختارگرا عمدتاً بر تدوین قواعد حاکم بر تولید متون و نظام‌های دلالت متمرکز است. نظریه پردازانی چون رولان بارت و میشل فوکو نه تنها به ساختارهایی که می‌توان در مصنوعات فرهنگی یافت، بلکه به ساختارهای بزرگتری نیز که می‌توان آثار آنها را در خود گفتمان یافت، علاقمند بودند.

یکی از ادعاهای مهم فوکو در دیرینه شناسی دانش این است که گفتمان‌ها صرفاً مجموعه‌ای از پاره‌گفتارهایی که از یک صحنه نهادی خاص صادر شده باشند نیستند، بلکه گروه‌های به شدت نظم یافته‌ای از پاره‌گفتارها یا گزاره‌هایی هستند با قواعد درونی مختص به خود گفتمان.³

1 - Post- structuralist

2 - Charles Jones, Oxford Concise Dictionary of Politics, edited by: Iain McLean, Oxford : Oxford University Press, 1996, P. 395.

3 - سارا میلز، گفتمان، ترجمه فتاح محمدی، زنجان: نشر هزاره سوم، 1382، ص 63.

تحلیل فوکو از مولف نیز اهمیت خاصی در تحلیل ساختارهای گفتمان دارد، چون از نظر وی مولف دیگر امضا کننده معنای متن نیست بلکه نوعی سازماندهی برای مجموعه‌ای از متون است. مولف دیگر " آن فرد سخنگویی که متنی را بر زبان می‌آورد یا می‌نویسد نیست بلکه یک اصل گروه‌بندی گفتمان هاست که ما آن را عامل وحدت و خاستگاه معنای آنها تصور می‌کنیم".

هم بارت و هم فوکو "مرگ مولف" را مطرح کرده‌اند که حاکی از روی برگرداندن از دلمشغولی با خود مولف و پرداختن به نقش خواننده در تولید تفسیری بر یک متن (بارت) و نقش مولف در فرایند ساختن گزاره‌هایی کلی درباره متن‌های متباین (فوکو) است.¹

1-2- نظریه های گفتمان

همانطور که گفته شد اصولاً نظریه گفتمان مبتنی بر نظریه زبانی پساساختارگراست. خصوصاً نظریه گفتمان آرنستو لاکلائو و چانتال موفه "ناب‌ترین" نظریه پساساختارگرایی گفتمانی است. این نظریه نقطه عزیمت خود را در این ایده پساساختارگرا قرار می‌دهد که "گفتمان" به جهان اجتماعی معنا می‌بخشد و به واسطه عدم ثبات اساسی زبان، معنا هرگز نمی‌تواند به طور دائم تثبیت شود.

هیچ گفتمانی یک موجودیت بسته نیست بلکه در اثر تماس با گفتمانهای دیگر متحول می‌شود. بنابراین "مبارزه گفتمانی"² کلمه‌ای کلیدی در نظریه گفتمان است. گفتمان‌های مختلف که هر کدام نمایانگر راه‌های خاص صحبت کردن درباره جهان اجتماعی و فهم جهان اجتماعی هستند، در مبارزه مداوم با یکدیگر برای کسب هژمونی یعنی تثبیت معناهای زبان به روش خاص خود هستند. بنابراین هژمونی، سلطه یک دیدگاه خاص است.⁴

از دیدگاه لاکلائو و موفه گفتمان‌ها صرفاً منعکس کننده فرایندهایی نیستند که در دیگر بخش‌های جامعه مانند اقتصاد در حال اتفاق افتادن می‌باشند. بلکه گفتمان‌ها درون خود عناصر و رویه‌هایی از تمام بخش‌های جامعه را دارند.

این امر ما را متوجه فرایندهای می‌سازد که طی آن گفتمان‌ها ساخته می‌شوند. در اینجا لاکلائو و موفه مفهوم مفصل‌بندی را معرفی می‌کنند. این مفهوم به عمل گردآوری اجزا مختلف و ترکیب آنها در یک

1 - همان، ص 93.

2- Discourse theory

3 - Discursive struggle

4 - Marianne W Jorgensen and Louise J Phillips, Discourse Analysis as Theory and Method, London: Sage Publications, 2007, pp. 6- 7.